

Manifestarea funcțiilor limbii în cadrul comunicării politico-ideologice în perioada regimului comunist

Livia FEIDAROS

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

Abstract: The specific of the wooden language incites to analyze the manner in which the communication process is represented, fact that becomes a subsidiary intent comparing to the propagandistic or the controlling ones. The totalitarian discourse creates a specific functional perspective, that so, our study intends to analyze the way functional modalities represent a characteristic of the wooden language, based on the analysis of a corpus consisting in a number of fragments of politicized discourse from the epoch of Romanian communism.

Keywords: *verbal communication functions, totalitarian discourse, wooden language, overcoding, functional corruption.*

Principala caracteristică organică și cu rol de adaptare socială a limbajului verbal o reprezintă comunicarea. De altfel, absența totală a comunicării ar genera un mediu autistic în cadrul căruia s-ar exacerba caracteristica reflexivă a limbii, izolând vorbitorul într-un spațiu al individualului, al eului interior, anulând relațiile cu matricea socială. Chiar în formele extreme ale discursului stereotip, în care comunicarea, prin coruperea caracteristicilor sale, devine un fapt secundar, nu putem vorbi de o anulare a acesteia, ci de o deturnare de la scopul principal în favoarea altor rațiuni.

Din această perspectivă, putem considera comunicarea ca principala funcție a limbii, dar, în raport cu tipul de informație transmis către receptor, Roman Jakobson propune o divizare a acesteia în categorii ce conțin particularități specifice. Structura funcțională a lui Jakobson preia modelul triadic al lui Bühler – ca *model tradițional al limbii* constituit din raportul funcțional dintre categoria persoanei și tipul de informație transmisă, din care rezultă trei funcții, și anume: emotivă, conativă și referențială [Jakobson, 1960:355] – și propune o schemă completă a comunicării verbale prin adăugarea funcțiilor poetică, fatică și metalingvistică.

Crearea circumstanțelor comunicării reprezintă, de cele mai multe ori, o simbioză între funcțiile limbajului ce conferă discursului un cadru complex al expresiei. La nivel tehnic, numim informație orice element căruia i se atribuie semnificație și care contribuie la configurarea unor itemi cu valoare de noutate, ce se pliază pe structurile anterioare astfel încât la nivelul oricărui stadiu al comunicării avem o emisie informatică nouă. Informația asigură certitudinea aserțiunilor și se opune structurilor cu caracter entropic [Jordan, Robu, 1978:63]. Prin urmare, comunicarea verbală vizează transferul de informație către receptor,

iar funcțiile limbii sunt corelate cu tipul de informație transmisă și cu modul în care se realizează procesul de informare.

1. Specific funcțional și respecializare în cadrul limbii de lemn

Din perspectiva proceselor de codificare și decodificare ale informației, în cadrul comunicării putem avea, simultan, mai multe coduri, lingvistice sau non-lingvistice, transmise printr-un ansamblu de funcții; spre exemplu, putem considera funcția emotivă (expresivă) un indicator secundar de stare în cazul în care prevalează una din celelalte funcții, întrucât orice emisie informațională, mai cu seamă în discursul oral, este însoțită de elemente ale stărilor emoționale, cum ar fi unități suprasegmentale sau alegerea construcțiilor lingvistice. Funcția emotivă se poate corela, mai frecvent, cu cea conativă, orientarea spre interlocutor reprezentând o cerință pentru transmiterea unei informații cu caracter subiectiv, expresiv, în care intervin intonația corelată cu afectivul și imperativul [Dascălu-Jinga, 2001:*passim*], dar poate interveni și în asocieri cu alte funcții ale limbii pentru a crea un cadru complex procesului comunicării.

În cadrul discursului propagandistic comunist, hexagrama funcțională a lui Jakobson capătă valențe specifice din perspectiva dublei intenții în transmiterea mesajului, și anume cea de informare, printr-o formă contextuală obiectivă, *referențială*, și cea de manipulare, influențare sau persuadare, printr-o modalitate *expresiv-conativă*. Putem vorbi de o modalitate particulară de manifestare a acestor funcții din perspectiva ierarhiei, în care funcția dominantă (de exemplu cea referențială) devine mai puțin activă în raport cu cea secundară (de exemplu conativă, expresivă etc.), care, deși acționează subsidiar, își manifestă relevanța în raport cu scopul comunicării.

Dacă în cadrul comunicării există funcții ce se manifestă concomitent sau complementar, cu rol de a cirumscrie procesului de informare un perimetru complex, bogat în elemente-suport ce vizează formarea unor reprezentări autentice, acest aspect nu se mai aplică în cazul discursului din perioada comunistă, tocmai din perspectiva inversiunii ierarhiei. În acest sens, putem avea în vedere exemplul de mai sus, funcția *referențială* versus funcția *conativă*, unde, deși în mod firesc ar trebui să prevaleze transmiterea obiectivă a informației, este subliniată funcția conativă prin mecanisme ideologice care vizează persoana a doua (reprezentată de popor), și apar forme de substituție a imperativului cu elemente specifice demersului propagandistic. Acest aspect conativ, în lipsa elementelor structurale care îl definesc, se poate explica prin faptul că, în cadrul discursului de tip cuvântare, adresarea la persoana a doua este subsidiară, însă aspectele de ordin ideologic, reprezentate de stereotipii, sunt cele care determină această caracteristică imperativă cu rol de manipulare.

Ne-am putea pune întrebarea firească: de ce considerăm că ar fi vorba de o corupere a modului de manifestare a funcțiilor limbii în cadrul discursului stereotip? Explicația vine din considerente de evoluție a limbii privite sincron, reprezentând rezultatul unei transformări de natură diacronică. Aceste transformări de natură organică pot reprezenta un etalon pentru manifestările unor elemente cu rol de normare, printre care și funcțiile limbii, întrucât norma constituie garanția abordării corecte a actului lingvistic, fiind *ceea ce este stabil în vorbire* [Oprea, 2001]. Prin urmare se poate utiliza un context funcțional pentru a exprima și transmite în mod adecvat o anumită informație, iar acest fapt se poate constitui într-o normă.

La nivelul implicării mentalului colectiv în comunicare, este necesar să facem o diferențiere între modalitățile binomice, concomitente de transmitere a informației, întrucât se adresează, prin diferențiere, mai multor niveluri de percepție ale receptorului. Prin

urmare, aceste aspecte funcționale ale transmiterii de informație vor fi parțial corupte din perspectiva inversiunii gradului de manifestare a unei funcții în raport cu cealaltă, ceea ce reprezintă caracteristicul subsidiar a transmiterii de informație în cadrul limbii de lemn.

Specific pentru discursul excesiv stereotipizat este faptul că evoluția acestuia se realizează într-un cadru artificial, creat de schimbările mediului social. În realitate, nu putem vorbi de o evoluție, ci mai curînd de o reorganizare structurală și funcțională, pe etiologii ale cenzurii și adaptării la cadrul ideologic. În aceste condiții, funcții ale limbii ce ar trebui în mod firesc să fie dominante în raport cu altele, în cadrul discursului comunist trec pe un plan secundar și, în acest mod, putem spune că avem de-a face cu o corupere la nivel funcțional.

Acest raport particular între funcția dominantă și funcția secundară determină o extindere a ariei de elemente specifice unei anume funcții, iar acest fapt duce la o percepere ambiguă și la o delimitare dificilă a aspectelor de ordin funcțional. După Bühler, cele trei funcții, emotivă, referențială și conativă, se asociază categoriei persoanei, astfel încât funcția emotivă va implica persoana întâi, cea conativă pe cea de-a doua și funcția referențială pe cea de-a treia. În acest sens, în cadrul discursului din perioada comunistă avem de-a face cu situații particulare.

Am menționat opinia lui Bühler referitoare la funcțiile limbii întrucât asocierea acestora cu categoria persoanei are o relevanță specială în demersul studierii specificului limbii de lemn, din această perspectivă.

2. Reprezentarea funcției emotive în cadrul discursului politizat

Funcția emotivă sau expresivă se manifestă în raport cu persoana întâi, iar în cadrul unui discurs de tip cuvîntare emițătorul ar trebui, în mod normal, să fie reprezentat de persoana întâi singular. În cuvîntările cu caracter politic această funcție are rolul de a transmite emoțiile, atitudinile, trăirile emițătorului în raport cu obiectul comunicării. În discursul comunist, însă, de cele mai multe ori *noi* se substituie lui *eu*. Comunicarea nu se mai realizează în nume individual, emițătorul devenind o entitate colectivă. În mod uzual, în cazul acestui tip particular de discurs prin funcția expresivă se transmite o stare colectivă, ea fiind vag reprezentată și dificil de identificat, întrucât modelul omului nou nu admite emisii emoționale în afara celor generate de valorile doctrinare. În general, nu se întîlnesc structuri verbale cu caracter expresiv, ci doar elemente suprasedimentale cum ar fi *accente, tranziții deschise, bornă propozițională, intoneme, sintoneme* etc. [Jordan, Robu, 1978:58]. În acest context, funcția expresivă se manifestă mai cu seamă în corelație cu funcția conativă.

3. Reprezentarea funcției referențiale în cadrul discursului politizat

În comunicarea de tip științific, în care predomină funcția referențială, se insinuează în cadrul discursului fragmente de text cu valoare de propagandă ideologică, ce păstrează întrutotul caracteristicile limbii de lemn. Aceste pasaje capătă o funcție conativă, nu prin structuri gramaticale caracteristice adresării la persoana a doua, ci datorită structurilor stereotipe cu semnificație ideologică, ce posedă valoare intrinsec-imperativă și persuasivă. Comunicarea despre persoana a treia, însă orientată spre persoana a doua, face ca această diadă, referențial-conativă, să devină funcțională. Ideologic vorbind, propaganda reprezintă un tip de comunicare orientat dinspre *clasa conducătoare* spre *popor*, întrunind aceste două funcții, referențială și conativă, cu accent, însă, pe persuadarea maselor, deci pe funcția conativă. Un exemplu în acest sens îl distingem în cadrul unei lucrări pentru educație ateistă a tineretului, în care în cadrul discursului se observă o diferențiere a organizării fragmentelor de text din perspectiva prezenței stereotipurilor cu valoare

ideologică, prezente în a doua parte a citatului, contrastând în mod evident cu exprimarea vie, acurată, cu rol de comunicare a intenției, prezentă în primul paragraf:

„Înfățișăm acum cititorilor cel de-al patrulea volum al *Întrebărilor...*, în cuprinsul căruia am încercat să răspundem în mai mare măsură exigențelor unui dialog viu, percutant cu interlocutorii noștri, neevitând aspectele mai dificile ale confruntărilor contemporane cu religia, probleme în jurul cărora se încearcă astăzi, de către reprezentanți prestigioși ai diferitelor culte, revigorarea credințelor și practicilor religioase.

Schimbările fundamentale care au loc în societatea noastră, desfășurarea amplă, neabătută a procesului revoluționar, direcțiile majore ale înaintării României pe drumul edificării societății socialiste multilateral dezvoltate și, în perspectivă, spre comunism implică, în mod necesar, ca o componentă esențială, creșterea calității și eficienței activității ideologice, educative, de formare și dezvoltare a conștiinței socialiste” [*** 1985:6].

Această discrepanță ce apare în cadrul discursului validează prezența funcției conative, ce are valoare propagandistică, dublată, în plan secund, de funcția expresivă, purtătoarea afilierii la marca socialismului românesc. Deși funcția emotivă este caracteristică expresiei emițătorului de persoana întâi, acesta este integrat în masa impersonală ce devine o autoritate în sine, în acest fel adresarea spre mase, spre persoana a doua plural, se realizează prin exprimări cu valoare aparent referențială. Impersonalul se adresează impersonalului, ca o „eufemizare” a expresivității și a adresării directe. Însă imperativul devine evident, întrucât codul structurilor stereotipe este deja interiorizat în cadrul schemei gradual-evolutive a discursului comunist, pornind de la discursul mobilizator al perioadei de ilegalitate și culminând cu stereotipurile limbii de lemn.

Dar aceste coruperi de funcții ale discursului reprezintă o tehnică elaborată științific, în scopul manipulării și controlului, sau sunt rezultatul unei modificări graduale a discursului ca rezultat al adaptării sociale? La această întrebare, ce survine în mod firesc din observațiile anterioare, putem răspunde analizând, din perspectivă cognitivă, mecanismele ce conduc la apariția și menținerea în uz a clișeelelor și stereotipurilor cu valoare ideologică.

Dacă apreciem limba de lemn ca fiind o strategie de manipulare, atunci va trebui să considerăm apariția stereotipurilor ca un act voluntar, elaborat pe baze științifice. „Orice gândire științifică se dedublează în gândire asertorică și gândire apodictică, într-o gândire conștientă de faptul gândirii și o gândire conștientă de normativitatea gândirii” [Bachelard, 1986:33]. Extrapolând această aserțiune la nivelul intenționalității discursului stereotip, putem aprecia existența unui fapt lingvistic intuitiv, empiric completat de cel normativ. Intuiția și experiența empirică dobândită diacronic determină normarea, iar în acest caz norma este reprezentată de uzul stereotipurilor. În exemplul anterior, diferența dintre cele două paragrafe constă în absența sau prezența normei, iar acest tip de normare determină și o corupere funcțională, întrucât normarea vizează atât structurile lingvistice, cât și contextul funcțional. De exemplu, una dintre normele limbii de lemn poate fi reprezentată de funcția conativă sau de cea expresivă. Din această perspectivă putem aprecia că discursul ideologic reprezintă o strategie de control.

Din această rațiune, cercetarea dinamicii funcționale a discursului politico-ideologic ne oferă informații despre perspectiva dihotomică între discursul politic ca strategie elaborată în scopul controlului indivizilor și discursul politic comunist ca normare aleatorie și redundantă, conformă cu exigențele sistemului. De asemenea, un atare studiu oferă concluzii importante în a stabili măsura controlului politic din acele vremuri sau măsura prudenței individului în raport cu sistemul.

4. Reprezentarea funcției metalingvistice în cadrul discursului politizat

Una din notele distinctive ale limbii de lemn este reprezentată, după Jakobson, de funcția metalingvistică [Jakobson, 1963]. Dacă ne referim în sens restrictiv și formal la sensul conceptului de *funcție metalingvistică*, în accepțiunea strictă a termenului, acesta semnifică o clarificare sau o definiție mai exactă a codului. Specificul limbii de lemn, însă, constă în supracodificarea codului deja existent (limba), prin acel tip de normare pe care l-am menționat mai sus (structuri stereotipe, funcții specifice). Acest proces nu este în măsură să reprezinte o explicare a codului, ci dimpotrivă, deoarece se adresează doar destinatarului capabil să-l descifreze. În schimb, putem accepta ca aspect metalingvistic acele structuri cu rol de specificare a supracodului, iar în acest mod putem explica unele aspectele tautologice [Betea, 2004:36-66].

] specifice discursului comunist sau prezența altor structuri cu rol de întărire, de caracterizare a termenilor ce conțin preponderent viziuni ideologice. Dacă nu operăm o extensiune a conceptului de *funcție metalingvistică*, nu vom putea surprinde transformarea funcțională a unor structuri lingvistice, specifică limbii de lemn. Prin urmare, vom avea în vedere acele structuri ce au ca rol „clarificarea” supracodului.

Din perspectiva prevalenței funcției metalingvistice în limba de lemn, discursul ideologic comunist nu are ca referent principal codul lingvistic, deci nu putem situa în prim-plan funcția metalingvistică și nici nu putem asimila funcția metalingvistică celei referențiale pentru a explica acele întăriri ale noțiunilor ideologice. Aceste structuri nu posedă un rol pedagogic sau explicativ, ci au un rol conativ-imperativ, se adresează dinspre putere înspre mase, reformulând schema cognitivă nu cu un plus de informație ci cu intenția controlului ideologic.

Identificăm, însă, în raportul Congresului al X-lea [1969] al Partidului Comunist Român, structuri cu formă metalingvistică, care însă își pierd funcția metalingvistică, iar prin încărcătura doctrinară pe care o poartă, acestea capătă rol de manipulare și control:

- prin locuțiuni adverbiale construite în jurul substantivului *sens*:

„În același timp, devine absolut necesară o adâncire a competenței, **în sensul** creșterii volumului de cunoștințe (...)” (p. 108)

„(...) prin lărgirea și adâncirea democrației socialiste a creat o atmosferă profund prielnică pentru înflorirea unei literaturi moderne **în sensul cel mai bun al cuvântului.**”

„Este însă – **într-un anume sens** – numai un avantaj potențial (...)” (p. 107)

- prin adverbe (*adică*) și locuțiuni adverbiale (*și anume*):

„În continuare vreau să mă refer la o problemă deosebit de importantă pentru economie **și anume** la dezvoltarea sectorului zootehnic.” (p. 162)

„Statele Unite continuă să repete mereu același refren **și anume** retragerea reciprocă a trupelor (...)” (p. 202)

„(...) între care se remarcă cele trei forțe revoluționare principare ale epocii noastre **și anume**: sistemul socialist mondial, mișcarea de eliberare națională și clasa muncitoare internațională.” (p. 363)

- prin verbul metalingvistic *a însemna*:

„(...) experiența mișcării muncitorești internaționale, aceasta **înseamnă** a munci și a lupta pentru cauza comună a libertății și socialismului.” (p. 208)

„(...) rezolvarea marxist-leninistă (...) **înseamnă** asigurarea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor patriei (...) **înseamnă deci** asigurarea bazei materiale a egalității (...), **înseamnă**, în același timp, dezvoltarea culturii naționalităților (...)” (p. 440)

„A considera că propaganda burgheză ar putea să surpe temeliile unei societăți socialiste în plenitudinea afirmării sale, **înseamnă** a manifesta neîncredere în forța de neînving a ideilor socialismului, (...) **înseamnă**, totodată, o subapreciere a capacității poporului (...)” (p. 561)

„A înțelege această realitate **înseamnă** a considera absolut firesc ca partidele comuniste și muncitorești (...) să-și elaboreze de sine stătător linia politică, strategia și tactica.” (p. 84)

- prin structuri ce conțin verbe dicendi:

„Trebuie să veghem ca statul să nu se transforme într-un organism deasupra claselor, a societății, ci să se integreze organic – **dacă se poate spune astfel** – în societatea socialistă.” (p. 54)

În concluzie, analiza tipurilor de manifestare a funcțiilor limbii în discursul comunist și modul în care se corelează acestea cu scopul comunicării ne furnizează un capital important de informații legate de rolul limbii de lemn în reformularea paradigmei de gândire a individului. Scopul manifest al discursului, de manipulare și persuasiune, atrage ca finalitate reacția de obediență și aservire. Disfuncționalitățile comunicării obiective, impedimentele transmiterii autentice a emoțiilor și expresivității lingvistice au ca rezultat natura restrictivă a contextului informațional, caracterizat cu preponderență de scopuri de tip propagandistic.

BIBLIOGRAFIE

- Bachelard, Gaston, 1986. *Dialectica spiritului științific modern*, Vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Oprea, Ioan, 2001. *Curs de filozofia limbii*, Suceava, Editura Universității.
- Iordan, Iorgu, Robu, Vladimir, 1978. *Limba română contemporană*, Vol. III, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Jakobson, Roman, 1963. *Essais de linguistique générale*, Paris, Les Éditions de Minuit.
- Jakobson, Roman, 1960. *Linguistics and poetics*, în Thomas A. Sebeok, *Style in Language*, Cambridge, MA, The MIT Press, (retipărit în 1964).
- Dascălu-Jinga, Laurenția, 2001. *Melodia vorbirii în limba română*, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Betea, Lavinia, 2004. *Comunicare și discurs în “limba de lemn” a regimului comunist în „Argumentum”*, Caietele Seminarului de logică discursivă, teoria argumentării și retorică, nr. 3/2004-2005, *Discurs ideologic și comunicare politică*, Iași, Editura Fundației Academice AXIS, pp. 36-66.
- Slama-Cazacu, Tatiana, 1968. *Introducere în psiholingvistică*, București, Editura Științifică.
- Wald, Henri, 1973. *Limba și valoare*, București, Editura Enciclopedică Română.
- Wald, Lucia, 1973. *Sisteme de comunicare umană*, București, Editura Științifică.

Surse:

- *** 1969. *Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român*, București, Editura Politică.
- *** 1985. *Întrebări și răspunsuri la probleme de educație ateistă a tineretului*, București, Editura Politică.